

A HONVÉD TÁBORKAR AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARCBAN

AZ 1848—49. évi magyar szabadságharcnak igen nagy és kiterjedt irodalma van; az összegyűjtés alatt álló írásművek számát már most 20—25.000-re becsülik a szakértők, de lehetséges, hogy ez a szám még tovább növekszik majd. — Ennek ellenére szabadságharcunk több lényeges vonatkozása nem nyert eddig feldolgozást, sőt egyes katonai kérdésekben még az adatgyűjtés is meglehetősen elmaradott.

Egyik ilyen elhanyagolt tárgy kör a honvéd táborkar is; ennek a neve is feledésbe ment és még a magyar hadiiskolán is vajmi keveset foglalkoztak vele ugyanakkor, amikor például az orosz hadiakadémiaán behatóan tanulmányozták a 48-as honvédség hadvezetését az egyes hadjáratokban. Pedig, ha a táborkar tagjai név- és személy szerint kevésbé voltak is ismertek a nyilvánosság előtt, ez inkább csak azért volt így, mert többnyire a háttérben maradva, névtelenül dolgoztak és küzdöttek népük szabadságáért. Önzetlenségben és önfeláldozásban azonban nem maradtak el népszerű parancsnokaik és többi bajtársaik mellett; hiszen sokan voltak olyanok köztük, akik életükkel, szabadságukkal és vagyonukkal áldoztak a nagy ügynek, vagy már a szabadságharc alatt, vagy annak gyászos befejezése után.

Sajnos, a táborkari iratanyagot a fegyverletételkor nagyrészt meg kellett semmisíteni — az iratok kompromittáló tartalma miatt. Így Görgei a világoşi fegyverletétel után, 1849 augusztus 14-én, Kisjenőn rendelte el a főparancsnokság és a táborkar nagy farakaszokban tárolt iratainak megsemmisítését. Ebből sikerült Bayernak, a volt táborkari főnöknek, több iratot megmentenie és hasonlóan őrzött meg a VII. hadtest (ez volt eredetileg Görgeié) irattárából, ha nem is sok, de mégis számottevő iratanyagot Leutner táborkari főhadnagy is.

Kedvezőtlen kihatással volt 1848-ban a honvéd táborkar megalakulására, hogy mintául (kézenfekvő okokból) az osztrák szolgált, amelyik nem éppen a legjobb volt a maga nemében. Az osztrákok Savoyai Jenő 1705-ben felállított „főszállásmesteri törzs”-éből származtatták vezérkarukat, amelyik azonban nem őrizte meg a szabadságharc idejéig a nagy törekvő hadvezér szellemét. A főszállásmesteri törzs, az udvari haditanács árnyékában, nem tudott olyan hatáskörré és tekintélyre szert tenni, mint például a poroszoknak (a Napoleon elleni szabadságharcban) Scharnhorst és Gneisenau tábornokok által megszervezett vezérkara. Az osztrák vezetők körök ekkor még nem voltak tudatában annak, hogy a francia forradalom által életrehívott újabbkori

nagylétszámú néphadseregek megszervezésében, ellátásában, kiképzésében és vezetésében a vezérkar szerepe és jelentősége milyen nagy mértékben megnövekedett. Az udvari haditanács mellett a főszállásmesteri törzs inkább csak az adminisztratív teendőket látta el, mivel az elhatározások és haditervek haditanácsokon, nem egyszer végnélküli okfejtésekben és vitatkozásokon születtek meg, csak azért, hogy esetleg mindjárt a háború elején kútbaessenek, vagy kivihetetlennek bizonyuljanak. A külön vezérkar csak az említett két szerv megszűnte után, 1848-ban alakult meg; a hadiiskolát 1852-ben állították fel. Az osztrák felfogásra jellemző, hogy a rangsor élén a többnyire előkelő származású szárnysegédek kara szerepelt, míg a vezérkar a fegyvernemek után, a katonai tisztviselők élére volt besorolva. A főszállásmesteri törzs szellemére kedvezőtlen hatást gyakorolt az 1815—1848 közötti hosszú békekorszak is, amikor a beosztott tisztek tevékenysége főleg csak a térképészet területére korlátozódott és így elvesztették közvetlen kapcsolatukat a csapatokkal.

Az osztrák vezérkar elmaradottsága így nagy tehertételt képezett annak az alig egynéhány táborkari tisztnek a számára, akik 1848 nyarán a honvédség táborkarát képviselték. Ezek ugyanis mindjárt kezdetben olyan feladatokkal kerültek szembe, amelyekhez korábbi szolgálatuk vagy kiképzésük alatt szerzett ismereteik vajmi kevésnek bizonyultak. A honvédség 1848 májusától kezdve rohamléptékben alakult meg és a szervezés — különösen októbertől kezdve — igen gyors ütemben haladt. A nagy táborkari tisztihányra jellemző, hogy a három honvédelmi központi szerv: a honvédelmi bizottmány, a hadügyminisztérium és a nemzetőrségi tanács állományában 1848 őszén még csak egy olyan tiszt akadt — Czecz János főhadnagy személyében —, akiről megállapítható, hogy már előzőleg is a táborkar állományába tartozott. Őt ugyanis Bécsből a cs. kir. táborkari igazgatóság helyezte át a magyar hadügyminisztériumba s így őt lehet a központi honvéd táborkar első tagjának tekinteni.

A táborkar felállítására vonatkozó első rendelet 1848 szeptember 5-én jelent meg. Ez hangsúlyozza, hogy a táborkar felállítását a hadsereg szaporítása teszi szükségessé és jelentkezésre szólít fel mindenkit, aki megfelelő képesítéssel rendelkezik. A rendelet érdekessége, hogy ellentétben az országgyűlésen korábban sok éles vitában elhangzottakkal, a „honfiak“ mellett idegeneknek is lehetővé tette a táborkarba való belépést, aminek főoka a nagy személyi hiányok voltak. Ezek megszüntetését a kormány egyébként már tavasz óta szorgalmazta és a hadügyminisztérium szeptember 19-én még a nyugdíjazott és rangjukról leköszönt tiszteket is tényleges szolgálatra hívta fel. Jelentkezők szép számban akadtak köztük; olyanok is, akik később a szabadságharcban akár mint tábormokok, akár mint táborkari tisztek vezető szerephez jutottak. Ennek magyarázata az akkori rossz előléptetési és fizetési és aránylag jóval kedvezőbb nyugdíjazási viszonyokban rejlett, mivel ezekre való tekintettel sok igen képzett és értékes tiszt már rövid szolgálati idő után önként elhagyta a hadsereget.

A táborkarhoz pályázókat a hadügyminisztérium szeptember végén

utasította, hogy jelentkezzenek vizsgatételre a budai főparancsnokságon Hrabovszky János altábornagynál. Ő, mint a legjobb képességű és hosszú táborkari szolgálattal rendelkező tábornokok egyike, hivatott volt arra, hogy a fiatal honvéd táborkar főnökéül kinevezzék. Sajnos azonban, Kossuth ekkor még nem ismerte őt és csak közvetlenül a kormánynak Debrecenbe való távozása előtt találkozott vele. Ekkor Hrabovszky már a Pesten maradás mellett döntött, ami nagy veszteséget jelentett a honvédség számára. Később az osztrák haditörvénysek lefokozta; várfogságra ítélve, Olmützben halt meg 1852-ben.

Október közepéig már közel 20 táborkari tiszti beosztás jelent meg a hivatalos lapban, s így most a kormány elérkezettnek látta az időt a táborkar főnökének kinevezéséhez. Erre az állásra Vetter Antal ezredest szemelték ki. Ő nem szolgált azelőtt a táborkarnál, de műveltségigalagos csapattiszt hírében állott. 13 évig mint tanár működött a gráci hadapródiskolában és itt felváltva tanított gyakorlati szabályzatot, matematikát, katonai mértant, erődítést és fegyvertant. 1848 nyarán — még mint alezredes — Nagyváradról Lembergbe helyezték át, de ő ekkor engedélyt kért arra, hogy zászlóalját személyesen vezethesse a déli hadszíntérre. Csakhamar kitüntette magát személyes bátorságával és így lett röviddel ezután a bánási hadtest parancsnoka. Vetter október végén érkezett Pestre és itt nagy kedvvel látott neki a táborkar megszervezésének, amelynek eredményeképpen a hadügyminisztériumban egy táborkari osztály alakult meg. Ennek az igazgatója lett Vetter, aki még Nagybecskerekéről újabb felhívást bocsátott ki a táborkarhoz való jelentkezése. A jelentkező tényleges tiszteknek a szükséges minősítésen és szaktudáson kívül a több nyelvben való jártasságot is követelményül állította fel. Azt a szándékát azonban, hogy a jelentkezőket szigorú vizsgának vessen alá, a decembertől kezdve egyre jobban torlódoó események közepette már nem tudta megvalósítani.

A vezérkar főnökének vezetése alatt álló táborkari osztály ügy- és hatásköre ebben az időben a következőkre terjedt ki: 1. A csapatok mozgósítása és felvonulása. 2. A hadi főtanoda oktatási ügye. 3. Országleírás és térképek. 4. Hadműveletek („Hadműzorgalmak“). 5. A katonai vonatkozású időszakai sajtó és irodalom. 6. Közlekedés, utak, hidak. 7. Honvédelmi terv elkészítése. 8. Katonai építészeti, várak, erődítések. 9. A „Mészáros“-hadigözös.

Az új ügykörszabályozás december 12-én lépett életbe és habár távolról sem biztosította a táborkar számára a szükséges befolyást, a multtal szemben mégis nagy haladást jelentett. Ez különösen szervezési téren volt jelentős, mert most megszűnt az a kettősség, amely eddig a Nemzetőrségi Tanács különállása révén fennállt. A Nemzetőrségi Tanács, amelyik hosszabb huza-vona után most végre mégis beolvadt a hadügyminisztériumba, eredetileg a belügyminiszter alá tartozott. A hadügyminisztériummal párhuzamosan működve, a honvéd zászlóaljak és a nemzetőrség szervezését intézte, míg a minisztérium hatásköre tulajdonképpen csak a magyar serezekre és az általános katonai igazgatásra korlátozódott.

A táborkar ügyköréből decemberben a 7. pont alatt említett hon-

védelmi terv elkészítése volt a legaktuálisabb. A Windischgrätz által részletesen kitervelt és előkészített koncentrikus támadás — Schlick és az osztrák zöm benyomulása folytán — ugyanis már december második felében válságosra fordította a helyzetet. A központi vezetést már csak azért is zavarba hozta, mert habár régóta várható volt, sem a hadügyminiszter, sem a honvédelmi bizottmány nem kezdeményezte az egységes hadművelési terv elkészítését, annak ellenére, hogy a mintegy 200.000 főnyi összerót képviselő ellenséggel szemben — a honvédség ekkor már 21 sor-, 53 honvéd-, 20 önkéntes-, 4 külföldi önkéntes- és egy utászszázalóaljat, 78 huszárszázadot és 250 löveget — összesen 107.000 főt tudott a belső vonalon szembeállítani.

A kérdés a honvédelmi bizottmányt is közvetlenül érintette, mert ennek elnöke kiterjedt és sűrű levelezést folytatott a seregrészek parancsnokaival, akik sokszor a hadügyminisztérium megkerülésével közvetlenül neki adták elő jelentéseiket és akiket Kossuth is közvetlenül látott el utasításokkal. Az ő tevékenysége a honvédelem terén ekkor már szinte felért egy másik minisztériuméval. Mészáros helyett, aki több ízben hosszabb ideig tartózkodott a különböző hadszíntereken, Kossuth mindenre kiterjedően intézkedett és különösen novembertől kezdve kapcsolódott bele intenzíven a honvédelmi szervezés és igazgatás ügyeibe. Valóságos ipari mozgósítás végrehajtásával gondoskodott a haderő anyagi ellátásáról és a honvédelmi bizottmány nevében a rendeletek egész sorát adta ki, még olyan részletekre vonatkozólag is, mint például az újoncok téli kiképzése; vagy a lovaglás oktatásához szükséges fedett csűrök felkutatása, fegyvermesterek és rokonszakmájúak bejelentése stb.

Kossuth elnöki irodája december közepéig csak polgári személyzettel rendelkezett, pedig a kimondottan a táborkari szakmába vágó ügyek intézéséhez megfelelő törzsre lett volna szüksége. Ennek a szükségét csakhamar felismerte és ily módon az ő környezetében egy másik táborkari vonal kezdett fokozatosan kialakulni. Első képviselői: Czecz. János, majd az ő Erdélybe küldetése után a december második felében a feldunai hadtesttől Pestre érkezett Kollmann táborkari ezredes voltak. Kollmann eredetileg az 52. seregrezredben szolgált és a perlaszi tábor bevételénél szerzett érdemeiért léptették elő táborkari őrnagynak. Még József nádor igénylésére Batthyány osztotta őt be Móga hadtestéhez táborkari főnöknek. A képviselőház a Pákozdsukorói csata tervének elkészítéséért 500 arany külön jutalmat szavazott meg neki.

December végén Kossuth már egy külön „táborkari kancelláriát” szervezett magának és ezzel a néhány válogatott tiszttel együtt indult el Debrecenbe január 1-én, hogy ott — a fővárosok elvesztése utáni igen nehéz helyzetben — a honvédelem vezetését újból kézbe ragadja. Így a táborkar ebben az időben már az ország védelmét irányító mindkét központi szervnél: hadügyminiszter és honvédelmi bizottmány elnöke, megfelelő képviselőkhöz jutott.

A fiatal és még csak félig-meddig szervezett testület számára ekkor kezdődött az első nagyobb erőpróba. Kossuth ugyanis Vettert katonai és polgári teljhatalommal felruházva, Pesten hagyta vissza, a fővárosok

kiürítésének végrehajtása céljából. Amilyen nagyjelentőségű volt ez a feladat a honvédelem további kilátásainak szempontjából, éppen olyan sok nehézségbe is ütközött annak a teljesítése. A hadművelleti kiürítést az igen kemény hidegben rövid néhány nap alatt kellett végrehajtani. Mivel a vasútvonal Pesttől még csak Szolnokig volt kiépítve, a szállítások zömét fogatolt járművekkel kellett elvégezni. Ehhez járult még a két testvér-főváros lakosságának erősen nyomott hangulata. Sokan — amint ez a képviselőházban is kifejezésre jutott — „árulási” láttak a kormányiszervek elköltözésében és a már erősen behallatszó ágyúzás folytán pánikszerű jelenségek is adódtak. Vetter hidegvére, célszerű intézkedései és nem utolsó sorban a polgári hatóságokkal szemben tanúsított tapintatos magatartása, valamint a táborkar fáradhatatlan munkája végül mégis teljes eredménnyel jártak. Nemcsak a honvédségi szervek, alakulatok és intézetek, hanem a hadműveletek folytatásához nélkülözhetetlen fegyvergyár és a lőszerüzemek, a bankjegysajtó, továbbá a fővárosokban felhalmozott igen nagy készletek is aránylag rendben lettek útnakindítva a Tiszántúlra. Ideiglenesen használhatatlanná tették a Lánchidat és a Pest—szolnoki vasutat is.

Vetter a táborkar tagjaival — melynek létszámát vezénylésekkel jelentősen meg kellett erősíteni — január 4-én vonaton hagyta el Pestet.

Szolnokon és a Debrecenig tartó út alatt még több más helységben is hosszabb megállásokat kellett a táborkarnak közbeiktatni, hogy a hadművelleti irányító-szolgálat és forgalomszabályozás megszervezése révén eloszlassa azt a hatalmas káoszt, amely a kiürítési forgalom és a nagyméretűket öltött menekülések révén keletkezett. A hadművelleti irányítást az 1829 óta nem tapasztalt hidegben — megnehezítette még az is, hogy ekkor már beérkezőben voltak a Tiszántúlról és a déli hadszíntérről azok a csapatrészek, amelyeket a táborkar által még Pesten elkészített hadművelleti terv értelmében, a Közép-Tiszánál kellett egy új hadsereggé összevonni.

Az egységes haditervet a kiürítéssel már egyébként is túlterhelt táborkarnak akkor kellett kidolgozni, amikor a Görgeit nyomon követő osztrák főerők december utolsó napjaiban már közvetlenül veszélyeztették a fővárosokat. A táborkari osztály új vezetője, a déli hadszíntérről felrendelt Klapka György őrnagy és Vetter által közösen elkészített terv alapeszméje a két irányban (a Felvidékre és a Tiszántúlra) végrehajtható excentrikus visszavonulás volt. A Pesten január 2-án — Csányi kormánybiztos elnöklete alatt — megtartott haditanácson Vetter, Görgei, Répássy, Perczel, Lázár tábornokok, Kolkmann táborkari ezredes, tovább Klapka, Pusztelnik és Bayer táborkari őrnagyok a haditervet (Perczel ellenjavaslatának elvetése után) elfogadták. Ez így most érvénybe lépve, végre egységes irányt szabhatott magyar részről a további eseményeknek. Helyes voltát a hadművelleti fejlemények csakhamar beigazolták. Az igen válságos helyzetben létrejött elhatározás és terv élénk ellentétben állott azzal a tervtelenséggel, amely januárban Windischgrätz vezetését jellemzi s vele szemben a fiatal honvédtábornokok és táborkar főenyét domborítja ki.

Nem kisebb munka várt a központi táborkarnak arra a részére, amelyik Kossuthnal és a kormánnyal január első napjaiban Debrecenbe érkezett. Az elnök „táborkari kancelláriájának“ tagjai: Bikkesy őrnagy, Gelich (Gélics) százados és Tóth százados voltak, akik már valamennyien a honvédségben kerültek át a táborkarhoz. Nekik kellett Vetter beérkeztéig a debreceni városháza nagy-tanácsstermében települt táborkari irodában irányítani a Tiszántúlon való berendezkedést és elvégezni a halasztást nem tűrő töméntelen ügyet.

A táborkari kancellária tagjait újabb nehéz helyzet elé állította Schlick január 4-i kassai győzelme. A csatában Mészáros nagyrészt rosszul felfegyverzett, újoncokból álló csapatai az osztrákok erős ágyútűzében széjjelfutottak s így a kormányt Schlicktől már csak a Tisza jegének olvadása menthette meg. A legnagyobb zűrzavarban kellett gondoskodni egy hadtestnyi erőnek a Felső-Tiszánál való gyors összehívásáról s így éppen ideje volt, amikor január 10-én Vetter a táborkarral és a hadügyminisztérium beosztottjaival beérkezett Debrecenbe. A csaknem teljes létszámú táborkari osztályt kivéve, a hadügyminisztérium személyzete erősen lecsökkent, mert az osztályvezetők és beosztottak nagyobb része egyszerűen visszamaradt Pesten. A táborkar főnökének ezért jóformán újból kellett felállítania a minisztériumot. Veszteség volt a táborkari osztály számára, hogy Mészáros helyett január 14-én Klapka György (már mint ezredes) lett a felsőtiszai hadtest parancsnoka. Klapka eredetileg nem volt táborkari tiszt; magasabb képzettségét a bombászkari (tüzértörzskari) tanfolyamon szerezte. Igen jó szellemi képességeit mutatja az a tény, hogy a 4 éves tanfolyamot 3 és fél év alatt végezte el. Klapka utóda február elején Stein Miksa ezredes lett. Ő kiváló eredménnyel végezte el a mérnökkari akadémiát. A honvédségben szolgálatát táborkari századosként kezdte a déli hadszíntéren, innen került ideiglenes feladattal Debrecenbe, ahol nemsokára a táborkari osztály főnökévé nevezték ki. Széles látókörű és igen jó képességű tiszt volt, aki a táborkari osztály élén különösen szervezőképességével tűnt ki. Reszesen szabályozta az osztály munkáját és ennek színvonalát is annyira emelte, hogy a minisztériumban már rövid idő múlva minden kezdeményezés a táborkari osztályból indult ki. De Stein hadművelleti vonalon is megállta a helyét. Mint kinevezett főhadsegéd a fiatal és gyakorlatlan seregrész-parancsnokokat el látta megfelelő utasításokkal és még Dembinszki számára is készített hadművelleti tervet, amelyet azonban ennek hadsegéde, a kézbesítéssel megbízott Szathmáry százados átvitt az osztrákokhoz.

A Vetter és Stein által Debrecenben újjászervezett központi táborkar személyzete ebben az időben a következő volt:

A honvéd táborkar főnöke: Vetter Antal tábornok. A táborkari osztály vezetője: Stein Miksa ezredes. Törzskari századosok: Gelich Richárd, Németh Adolf. Kékessy Mihály, Székely József, Tóth János, Szerelmei Miklós, Fríz Frigyes. Főhadnagyok: Fésűs Mihály és Laval János. Hadnagy: Nádosy Kálmán. Fogalmazó: Fekete Antal, Valér Sándor. Összesen tehát: 1 tábornok, 1 ezredes, 10 főtiszt és 2 polgári tisztviselő. Ez az igen alacsony létszám nem állott arányban sem a

Honvédség akkori hadrendjével, sem azzal a munkával, ami a tábor-karra hárult. Emiatt egyes előadóknak sokszor egész osztályok munkakörét kellett elvégezni és nem egy tisztnek jutott többféle különböző ügykör. Ez azért volt hátrányos, mert gátolta a táborkar további fejlesztését, vagyis az ügyköröknek külön-külön irodákra való széttaglalását. Pedig a munka ekkor még a tavaszi hadjárat előkészületeivel is megszorodott. Az a szétágazó tevékenység, amelyet Kossuth, mint az ellenállás lelke és Stein ezredes ebben az időben Debrecenből irányítottak, főbb vonásokban a következő volt:

1. Újból fel kellett venni a kapcsolatot az összes alakulatokkal, térparancsnokságokkal és egyéb hatóságokkal. Tájékozódni kellett a létszámviszonyokról, anyagi felszerelésről, stb.

2. A Tiszántúlon — Nagyvárad központtal — egy „hadműveleti alap”-ot kellett berendezni, abból a célból, hogy a tiszai, erdélyi és délvidéki hadműveleteket innen táplálni lehessen.

3. Folytatni kellett a honvédség szervezését, melyet a Tiszántúltra való visszavonulás erősen hátravetett.

A Klapka- és Görgei-hadtestek február 10-én befejezett egyesülése és a Délvidékről felrendelt Vécsey- és Damjanich-hadosztályoknak a Közép-Tiszához való beérkezése után először nyílt alkalom a táborkar számára a honvéd seregtestek „harrendjének” egységesítésére. Megszűntek az eladdig tarka-barka összetételű seregrészek; az új szervezés alapja a hadosztály lett, mely félnapi önálló működésre volt képesítve. A létszámát 5—6000 főben állapították meg, amelyiken belül a három főfegyvernem megfelelően volt arányosítva.

Dembinszki felmentése után, amidőn március 10-ével Kossuth Vetter altábornagyot nevezte ki főparancsnoknak, jó alkalom nyílt a táborkar szervezetének oly mértékben való kifejlesztésére, amint az külföldön az úgynevezett nagyvezérkar alakjában már megvolt néhol. Vetter főhadparancsnoki hatásköre ugyanis nemcsak a főseregre, hanem a többi seregtestre is kiterjedt, Bem csapatainak, a debreceni tartalékhadosztálynak és a szorosok helyhez kötött védőseregeinek kivételével. Sajnos, Vetter — egy Damjanichsal történt heves összecsalakozás folytán — súlyos epelázot kapott és így szolgálatképtelenné vált. A megüresedett táborkari-főnöki állást Kossuth már előbb Dembinszkinak ajánlotta fel. Utóbbi ezt azonban a következő kijelentéssel hátrította el: „Jobb egy középszerű fő — és Vetter tábornok bizonyosan nem ilyen —, mint két tehetséges tábornok, kik annak a veszélynek teszik ki magukat, hogy össze-vissza parancsoljanak és így juttassák érvényre eszméiket”. Így a táborkari ügyeket — kinevezett főnök hiányában — a lengyel születésű Stein ezredes vezette tovább április közepéig, amikor a gyulafehérvári ostromsereg parancsnoka lett. Távozásának hátterére fényt vet az az eset, amidőn Kossuth (nyilván egy feljelentés alapján) igazoló jelentést követelt Steintől a Bemnek küldött löszerpótlás elkészése miatt. Stein kimutatta, hogy a löszernek be kellett érkeznie Dévára és kimutatásokkal igazolta, hogy a 6000 főnyi sereg annyit puffogatott el, amennyi 30.000-es létszám részére is bőven elegendő kellett hogy legyen. Jelentését azzal fejezte

be, hogyha nem tudja a bizalmat maga iránt kiérdemelni, úgy inkább lemond állásáról és mint közlovas fog Magyarország jogaiért tovább harcolni. Kossuth teljes mértékben elismerte Stein munkásságát és a tábornoki osztály élén szerzett érdemeiért a katonai érdemkereszttel tüntette ki.

Stein távozása után, mint rangidős százados, Gelich Richárd vette át a tábornoki osztály vezetését. Őt Stein ajánlotta erre az állásra. Fiatal rendfokozata ellenére is jól meg tudta állni a helyét, mert megtartva az elődje által bevezetett ügyrendet, eredményesen folytatta az új csapatok szervezését és április végén, a miniszter távollétében, helyénvaló intézkedésekkel hátrította el a Vogel-féle hadtest betöréséből származó veszélyt. Az egyre kedvezőlenebbé váló katonapolitikai helyzetben Gelich memorandumban sürgette, hogy az újonckontingens zömét ne veszteségek pótlására, hanem egy hadászati tartalék felállítására használják fel, de javaslata csak részben talált meghallgatásra.

Amidőn 1848 május 1-én Görgei lett a hadügyminiszter, ez a tábornokra is jelentős kihatással volt. Egyéniségénél fogva ő feltétlenül hivatva lett volna arra, hogy — amint Kossuth is írja neki ekkor — a hadműveletek vezetésében az egységes „vezérgondolatot“ biztosítsa. Nem sikerült ez Klapkának, aki májusban helyettesítette a Buda ostromával elfoglalt Görgeit.

Klapka, mint a tábornok új főnöke, már a hadseregtől Debrecenből való útja alatt javasolja Görgeinek, hogy Budánál csak egy ostromhadtest maradjon vissza, a főerőt pedig döntő hadműveletekhez kívánja alkalmazni. Sajnos, a javaslat már elkésve érkezett ahhoz, hogy Görgei megváltoztassa a komáromi haditanács döntését. Klapka Debrecenben is igen tevékeny és már május 12-én egy egységes hadműveleti tervet készít a tábornoki osztály bevonásával. Amidőn azonban látja, hogy a minisztertanács és Görgei által is elfogadott haditervet a parancsnokok, köztük éppen maga Görgei sem tartják be, teljesen elkedvetlenedik és kieszközli, hogy komáromi várparancsnokká nevezzék ki. Görgei május 27-én vette át ténylegesen a hadügyminisztérium vezetését és első teendői közé tartozott a tábornoki osztály át szervezése. Kifejtette, hogy a tábornoknak mint „katonai központi kancelláriának“ kell működnie és e célból a különböző szolgálati teendőket külön-külön irodákban kell intézni. Ilymódon az új központi tábornok a következő irodákra kellett hogy tagozódjék: 1. hadműveleti iroda, 2. indulási és elhelyezési iroda, 3. országleírás iroda, 4. nyilvántartási iroda, 5. hadtörténelmi iroda. A nyilvántartási iroda főtevékenysége a kémkedés és hírszerzés irányítása volt, a hadtörténelmi iroda vezette a hadműködési naplót. Vasúti irodára ebben az időben szükség még nem volt. Az így átszervezett központi tábornok főnökévé a velejött Waldberg ezredest tette meg Görgei. Ez tanult, régi, praktikus csapatfőnök volt, de korábbi beosztásaiban — különösen pedig a határőrvidéken eltöltött lélekölő szolgálati évek alatt — nem jutott ahhoz, hogy az új állásában feltétlenül megkívánt képzettséget és látókört megszerezze. Görgei választása ezért nem volt szerencsés.

Waldberg — a már meglehetősen kedvezőtlen hadműveleti kilátások között — nem tudta a táborkar átszervezését végrehajtani, viszont a Stein ezredes által meghonosított és besulykolt régebbi szolgálati rend a személyi változások következtében már szintén megszűnt. Így zavarok keletkeztek az ügymenetben és Waldberg csakhamar Görgei táborkari főnökét, Bayer ezredest volt kénytelen segítségül hívni. Ez csak egy napra tudott megjelenni a minisztériumban, s dolgavégezetlenül távozott. Kossuth, meggyőződve a táborkarban lábrakapó tájekozatlanságról — amiért egyízben súlyosan ki is fakadt —, most újból fokozottabban kapcsolódott bele a katonai ügyekbe. Így Görgeinek és Szabó államtitkárnak lemondása után Mészárosnak főparancsnokká, Dembinszkinék pedig táborkari főnökké való kinevezése már inkább csak névleges volt, mert a központi táborkar munkáját a szabadságharc eme utolsó időszakában ténylegesen az elnök irányította. Az ő fáradhatatlansága és tettereje a minisztérium kevésszámú, de kipróbált táborkari tisztjeinek szaktudásával párosulva, megegyeszer utoljára olyan eredményeket hozott létre, amelyek méltán tarthatnak számot elismerésre.

A szervezés június óta újabb lendületet vett. Abony—Szolnok területen egy új 10.000 főből álló hadtest alakult, amelyet a Felvidékről hátráló IX. hadtest 12.000 emberével egyesítettek. A fegyverbe szólított kun népfelkelést Korponay ezredes szervezte Karcag környékén. Egy másik, 9600 főt számláló népfelkelő tábor, Püspökinél alakult meg. Ezekből 12 új zászlóaljat állítottak fel és Kossuth, aki újból személyesen járt toborozni, még egy 30.000 főnyi tartaléksereget is akart alakítani. Ha az idő rövidege miatt a szervezési munka már nem is volt befejezhető, az eredmény mégis megmutatkozott abban, hogy az időközben újból főparancsnokká kinevezett Dembinszkinék Szegednél a régebbi csapatokkal együtt már 38.000 ember és 140 löveg állt rendelkezésére.

Ezzel az utolsó nagy teljesítménnyel az időközben szűkre zsugorodott területen be is fejeződött a táborkari osztály tevékenysége. Szervezési téren az eredmények elérik, sőt némely vonatkozásban meghaladják a porosz vezérkarnak 1813-ban felmutatott azt a teljesítményét, amidőn a 66.000-es békelétszámról egyszerre 260.000-re tudta a porosz haderőt felszaporítani. Scharnhorstnak, az „iroda tábornoknak“ a kiképzéshez és a mozgósítás előkészítéséhez 1807-től 1813-ig hat év állott rendelkezésére. A semmiből megalakult honvédségnél ilyen lehetőségek nem voltak. Tárgyilagosan meg lehet állapítani, hogy a páratlan szervezési eredményekben — a csupán irányítást végző táborkar mellett — a hadügyminisztérium többi osztályai és a végrehajtó parancsnokságok és szervek is egyenlő arányban részesedtek; a főérdem azonban a magyar népé, azoké a tömegeké, amelyek önként sorakoztak a zászlók alá szabadságuk megvédelmezése céljából. Hadműveleti téren a központi táborkar szerepe lényegesen kisebb volt, aminek főoka a fővezérség kérdésének megoldatlanságában rejlett.

Meg kell még emlékezni a központi táborkar tagjainak különleges megbízatások alapján kifejtett sokrétű tevékenységéről. Klapka a

székely népfelkelést, Stein az önkéntes lovasságot, Korponay ezredes a kunokat szervezte meg; Kollmann a Dunántúlon irányított nagyobb erődítési munkálatokat, Klapka és Vetter a várakat és erődöket bírálták felül és a sok feladat között még diplomáciai is akadt, de mindezeket most nem lehet részletezni.

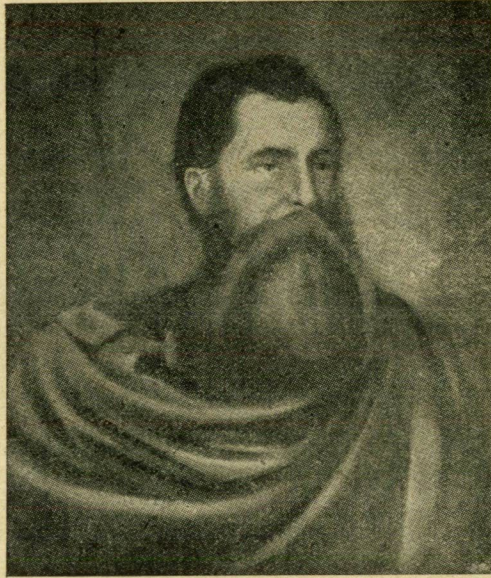
A honvéd tábornok másik és létszámban nagyobb része, amelyik az úgynevezett csapatvezérkart képviselte, a seregtettek parancsnokságainál, a csapatoknál vagy különleges megbízatásokkal, önálló beosztásokban működött. A csapatvezérkar fogalma az akkori időkben még meglehetősen fejletlen volt. A tábornok, törzskar ritkábban vezérkar elnevezés eredetileg a tábornok kíséretében lévő valamennyi személyre vonatkozott, mindazokra tehát, akik nem tartoztak az ezredék vagy különleges csapatok állományába. Tábornokara régebben csak a hadseregeknek volt; a seregtettekre való tagozódás a napoleoni háborúk utolsó időszakában vált általánossá és az osztrákoknál Radetzky 1811-ben javasolta a tábornokari főnökök és tisztek beosztását valamennyi seregtesthez.

Mivel a hadügyminisztérium nem tudott elegendő számú tábornokari tisztet adni a magasabb parancsnokságokhoz, a gyakorlatban ez az előjog csakhamar az egyes seregrészparancsnokokra szállt. Ez módot nyújtott visszasságokra is. Így Görgei a feldunai hadtest parancsnokságának átvétele után arról panaszkodik, hogy a tábornokarnál erősen érezhető a „nepotizmus titkos működése“. Vetter 1849 február 9-én kelt rendeletében megtiltja, hogy a hadseregek főparancsnokai a tábornokarhoz beosztásokat eszközöljenek és ezt a jogot a maga számára tartja fenn. E rendelet indokoltságát meg lehet ítélni a következő esetből: Amidőn Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848 augusztus-szeptember hónapokban a déli hadszíntéren személyesen vezette a hadműveleteket, Klauzál őrnagyot, a földművelésügyi miniszter öccsét, tette meg tábornokari főnökének. Ez a Szent-Tamás elleni támadás tervét többheti megfeszített munkával 46 ív papíron és több vázlat alkalmazásával készítette el. A támadás szeptember 19-én természetesen nem sikerült és kedvezőtlenül befolyásolta a későbbi eseményeket.

Mivel eredeti tábornokari tiszt csak elenyésző számban volt, a csapattábornokar tényleges csapattisztekből, továbbá mérnökkari és bombászkar tisztekből alakult meg, de nem volt ritka eset, hogy leköszönt vagy nyugállományú tisztek is nyertek ide beosztást. Ezen túlmenően jóképességű őrmesterekből, nemzetőrökből, nyargoncokból, sőt polgári egyénekből is neveztek ki a tábornokarhoz tiszteket. Utóbbiak között mérnökök szerepeltek nagyobb számban, de itt kell megemlékezni Petőfi Sándorról is, aki eleinte Debrecenben a 28. honvéd zászlóaljnál szolgált, mint százados. Az újonckiképzés egyhangúságát hamar elűnve, Kossuthtól Erdélybe való áthelyezését kérte és így került Bemhez, aki a tábornokarhoz osztotta be és hadsegédül alkalmazta. A költő nemsokkal ezután lemondott tiszti rendfokozatáról, még hozzá kétizben is. Először az ismeretes nyakravaló-ügyből kifolyólag, másodsor, amidőn Klapka helyettes hadügyminiszteri minőségében kérdőre vonta egy Bem levele alapján megírt sajtóközlemé-

nyért, amelyben Petőfi Vécsey tábornokot kedvezőtlen színben tüntette fel. Második lemondása után Bem nemsokára érte küldött és ő visszatérve Erdélybe, ott is maradt egészen Segesvárig.

A személyi összetétel mutatja, hogy a honvéd táborkar távolról sem volt egy zárt, homogén testület, benne a nép minden rendű és rangú fiai épúgy képviselve voltak, mint magában a honvédségben. A táborkarnak ez a demokratikus összetétele biztosította a csapatokhoz való legközvetlenebb kapcsolatot, ami az osztrák vezérkarból nagymértékben hiányzott.

Bayer József

A csapattáborokban egységes szellem a seregrészek szétagolt alkalmazása folytán nem fejlődhetett ki. A táborkari szolgálatot a magasabb parancsnokok egyénisége különbözőképpen befolyásolta az egyes hadszíntereken. Így Bem táborkari főnökét, Czeget harcosportparancsnokként, vagy helyettesül alkalmazta igen gyakran. Damjanich és Kleinhenz alezredes között példás volt az együttműködés, amelyiknek gyümölcse a szolnoki győzelem volt. Kleinhenz mint Klapka táborkari főnöke halt hősi halált később Buda ostrománál.

A legrendszeresebben Görgei főhadiszállásán kezelték a táborkari szolgálatot. A parancsnoksága alatt álló feldunai hadtestnél az aránylag fiatal Pusztelnik őrnagy, akit a kormány 1848 december 13-án táborkari alezredessé léptetett elő, volt eleinte a táborkari főnök. Pusztelnik tehetséges és igen bátor tiszt volt, aki nemcsak az irodában, hanem a harcmezőn is megállta a helyét, de Görgei mégsem tudta annyira megkedvelni, mint Bayer József századost, a hadművelési iroda vezetőjét. Pusztelnik csakhamar észrevette, hogy nem bírja parancsnoka bizalmát s ezért más beosztást kért. Görgei Vácott dandárparancsnoksággal bízta meg; Semecnél súlyos sebesüléssel esett az osztrákok fogságába. Utóda Bayer lett, aki a mérnökkari akadémia

elvégezése után mint hadnagy szolgált a 11. sorgealozezrednél, de csakhamar leköszönt rendfokozatáról és polgári mérnökként helyezkedett el. A nemzetőrség megalakulásakor önként jelentkezett rendfokozat nélküli nemzetőrnek. Bayert Görgei szemében különösen értékessé tette, hogy haditapasztalatokkal rendelkezett. 1847-ben ugyanis résztvett a maga korában jólismert Dufour Henrik Vilmos svájci tábornoknak a Sonderbund ellen viselt hadjáratában, mint a tábornok legszűkebb környezetének tagja. A híres hadász ezt a hadjáratot kevés harc árán, főleg művészi vezetése révén gyors győzelemmel fejezte be s így Bayer jó iskolába járt ez alkalommal. Nem lehet csodálni, hogy a cs. kir. főhadnagyból hadseregpáncsnokká előléptett Görgei különösen a szabadságharc elején méltányolta tábornoki főnökének tudásbeli fölényét és a hadműveletek tervezésénél nagy hatáskört biztosított neki. A téli hadjárat alatt példás volt a viszony parancsnok és tábornoki főnök között, akikről Görgei István azt írja, hogy: „a kettő mint egy ember gondolkozott“. De Bayer meg is érdemelte Görgei bizalmát és nem egyszer adta tanujelét rátermettségének. Így a Felvidékre való visszavonulás alatt ő bírta rá Görgeit arra, hogy a jelentéktelen Lipótvár felmentése helyett a bányavárosokon át való visszavonulás révén törekedjék a tiszai magyar sereggel való egyesülésre. Eperjesen, ahol Görgei kétnapos pihenőt tartott (1849 II. 6—8.) ismételten sürgette a Kassánál álló Schlick azonnali megtámadását, ami a Klapka által már egyébként is fenyegetett osztrák hadtest döntő vereségére vezethetett volna. Később az isaszegi csatában — a Kókán időző Görgei távollétében — Bayer új fordulatot adott a már válságos helyzetnek, amidőn a tartalékban volt Aulich-hadtestet saját kezdeményezéséből előre rendelte. Nem Bayeren múltott, hogy Isaszeg csak közönséges győzelem maradt. Ő a falu elfoglalását nem tartotta a csata befejezésének és az osztrák sereg teljes megsemmisítésére törekedett. Tó-Almásról írásbeli parancsot küldött Klapkának, hogy az előnyomulást folytatva, még aznap (április 6-án) foglalja el az osztrákok hátában Kerepest.

Klapka a parancsot, a csapatok fáradtságára és lőszerhiányra való hivatkozással, egyszerűen zsebredugta. Bayer az első komáromi csata előestéjén betegét jelentett, mivel a tervezett hadművelettel nem értett egyet. A csata után megtartott haditanácson az osztrák sereg azonnali üldözése mellett foglalt állást, szemben Görgeivel és Klapkával, akik Buda ostroma mellett döntöttek. Görgei tábornoki főnökében az ész mellett a nagy munkabírást is becsülte. Bayert munkatársai éj-mint-nap a térképek fölé hajolva látták dolgozni s így, amikor Görgei rendszerint fáradtan és későn megérkezett a hadvonalból már minden kétszen várta. Személyi barátság ennek ellenére sem tudott kifejlődni ketőjük között, aminek egyik oka az volt, hogy Bayer feltétlen republikánusnak vallotta magát. Sok ellensége volt neki és ezek is részesek abban, hogy Görgeihez való viszonya a nyári hadjáratban fokozatosan elromlott. Az italt egyébként is kedvelő Bayer a kedvezőtlen helyzet felett érzett elkeseredésében egyre gyakrabban nézett a pohár fenekére. Görgei Losoncon július 19-én nagyon rossznéven vette tőle

egyik ilyen kilengését és ehhez járult még, hogy Görgei Ármin — Arthur bátyja —, aki ekkortájt került a főhadiszállásra, ott egyre inkább úgy viselkedett, mint Bayer kiszemelt utóda. Ez végül is Nagyváradon elbocsátását kérte, de Aradon már megint Görgei környezetében volt Bayer, akit a fegyverletétel után az osztrák haditörvényszék hátráftélt, de később kegyelmet kapott.

Amikor Görgei hadügyminiszter lett és parancsnoklási joga a többi hadszínterekre is kiterjedt, a Bayer vezetése alatt álló tábornoki osztályból egy „központi hadműveleti irodát“ állított fel. Ennek az volt a célja, hogy biztosítsa az összhangot az összes seregrészek hadműveleti alkalmazásában. Az iroda hatáskörét 1849 június 21-én Tatán kiadott és Görgei által aláírt rendelet szabályozza. Ennek értelmében a hadműveleti iroda: 1. Kiadja a menet- és harcintézkedéseket és szabályozza a csapatok harcászati alárendelését. 2. Gyűjti a hadtörténelmi adatokat és harctudósításokat, amelyeknek a sajtóban való közzétételéről is gondoskodik. Nyilvántartja az állományt, pótlásokat és a felszerelés kiegészítését a felszerelési bizottság útján. 3. A lehetőséghez képest ellátja a hadtesteket, általános út- és különleges térképekkel és esetleg a szűkebb hadműveleti területre vonatkozó részletes tervekkel. 4. Gondoskodik az ellenséges állások felderítéséről és a külföld politikai viszonyairól tájékoztatásokat ad ki. 5. Gondoskodik hadműveleti segédletek gyűjtéséről és kiadásáról. 6. Intézkedik a tábornoki tisztek beosztására és különleges szolgálati megbízásaikra. A rendeletben szabályozott hatáskörök tájékoztatást nyújtanak a hadműveleti iroda belső tagozódásáról.

Mivel az összes hadtest-, vár- és hadosztályparancsnokok alá lettek rendelve a központi hadműveleti irodának, az ilyen módon az addig hiányzó nagyvezérkari szervezet szerepét tölthette be. A június 18-án Tatán települt hadműveleti irodából Bayer, Görgei távollétében, az ügyeket tényleg teljes önállósággal vezette és a június 5-én megkezdett új hadműveleteket is egyedül irányította kezdetben. Erről bizalmasa — Rochlitz Kálmán tábornoki százados — előtt szakállát simogatva így emlékezett meg: „Most majd a saját szakállunkra fogunk háborút viselni.“ A Vág-vonal elleni kombinált támadások sikertelensége csakhamar arra mutatott, hogy Tatán a központi hadműveleti iroda túlmessze volt a főszereg irányításához. Június 27-én a hadügyminisztériumból visszatért Görgei a központi hadműveleti irodát Komáromba telepítette át s így az újból hadseregpáncsnok-sággá vedlett vissza és korábbi hatásköre is ennek megfelelően összeszűkült.

A tábornok jónéhány tisztet adott a csapatoknak is, ahol főleg önálló parancsnoklásra alkalmas egyéneknél volt nagy szükséglet. A legismertebbek közül való Forró Elek, aki a székely huszárezredben szolgált, mint százados. Innen került Bem tábornokához, majd 1848 december 15-ével a Czech által vezényelt középhad tábornoki főnöke lett. 1849 tavaszán már önálló ostromparancsnokként vezette a szinte megközelíthetetlen Dévavár ostromát, amelyet a védőőrség már 1849 május 27-én kénytelen volt feladni. Hauch Lajos, akit Haynau később

kivégeztetett, mint tényleges tiszt 13 évig szolgált az osztrák hadseregben; ezután leköszönt és ujságíró lett. A márciusi bécsi forradalom alatt „Constitution“ című lapjában ostorozta a régi rendszert, az októberi forradalom alatt pedig személyesen vezényelte a „corps d'élite“-t. Magyarországon őrmesteri ranggal lépett be nemzetőrnek, de csakhamar a táborkarhoz került, ahol 1849 május 1-vel már alezredesnek léptették elő. Később önálló parancsnoki beosztásban működött Verseccen és Szászvároson. Külön kell megemlékezni Tóth Ágostonról, aki a bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után 8 évig szolgált az osztrák vezérkarban. 1848-ban egy honvédszászlóalj-parancsnoki beosztásért folyamodott s így lett a 31. zászlóalj parancsnoka. Mint táborkari őrnagyot 1848 november 25-én osztották be Vetter mellé. Nemsokára Bemhez került, akinek képzettségénél fogva egyik főtámasza volt. 1849 június közepén mint fiatal ezredes vette át a bánsági IV. hadtest parancsnokságát Perczeltől. Röviddel rá — Vetterrel együttműködve — megverte Jelasicsot Szőregnél és Nagybecskerekénél. Meggyőződéses republikánus volt, aki még az irodalmi működés számára is tudott magának időt szakítani. Csak a véletlenül múltott, hogy képességeit nem érvényesíthette nagyobb hatáskörben. Kötéláltali halálra ítélték, de kegyelmet kapott. A kiegyezés után a magyar térképészet egyik úttörője lett.

A különleges megbízatásokban működő táborkari tiszték közül érdemes megemlíteni Csutak Kálmánt, ezt a torontálmegyei őrbiztosból táborkari tisztté előléptetett volt őrmestert. Csutak már mint őrnagy parancsnokolt a 27. honvéd zászlóaljnál, amikor 1849 február közepén közvetlenül a hadügyminisztériumtól kapott parancsot a román népfelkelés által fenyegetett Nagy-Halmágy és az oda vezető utak biztosítására. Előzetes eredménytelen felhívás után több helyen fegyverletételre kényszerítette a fellázított lakosságot, akiket békében hazabocsátott. Felhívására mintegy 300 ifjú lépett be közülök önként a honvédségbe. Április 9-én Csutak az öt megtámadó Janku csapatainak nagyrészét bekerítette és lefegyverezte. Most már elérkezettnek látta az időt a román lakosság megbékéltetésére és a Kossuthtól nyert felhatalmazás alapján tárgyalásokba kezdett a véres harcokba már nagyon belefáradt Jankuval. Tapintatos és ügyes magatartása már teljes sikert ígért ebben a nagyjelentőségű ügyben, amikor távollétében a 14 napos fegyverszünet alatt egy Hatvani nevű ügyvédből lett szabadsapatparancsnok felborította a helyzetet, mert Abrudbányán túlkapásokat követett el a románokkal szemben.

Sajnos, nincs már hely és mód a táborkari szolgálat és technika katonai és művelődéstörténeti szempontból igen érdekes részleteinek ismertetésére. A megszabott terjedelem miatt a kép csak vázlatos, de a honvéd táborkar szerepe és teljesítményei talán így is megítélhetők. Hadiiskolája a háború volt és a vizsgaeredmények meghaladták a nagy hagyományokra visszatekintő, de terméketlen szellemű osztrák vezérkar munkateljesítményét. Mert nem kétséges, hogy a honvéd táborkar nem az adminisztrációs részletek és szolgálai parancsközvetítések bürokrata vezérkara volt. A kezdeményezés és felelősségvállalás friss szel-

leme hatotta át és így vált parancsnokainak értékes, javaslattevő szervé és a gondjaira bízott honvédsapatok hű szószólójává. A tábor-kari tisztek együtt éltek és harcoltak a honvédsapatokkal, azzal a néphadsereggel, amely ma is minden modern vezérkarnak a létjogosultságot megadja. A honvéd táborok győzelmei és bukás idején hű maradt ehhez a hadsereghez és hű maradt a magyar néphez, amelyiknek eszményeit és céljait a katonai vonalon mindvégig képviselte.

Fodor László

FORRADALOM EURÓPÁBAN SZÁZ ÉVVEL EZELETT

I. Érik a forradalom.

SZÁZ évvel ezelelt Nyugaton már a kapitalista világ alapvető osztályainak: a burzsoázianak és a proletáriátusnak a küzdelmét tüzte napirendjére a történelem, amikor a Szent Szövetség országában még a hűbéri kiváltságok: a feudális földbirtokrendszer, az úriszék, a nemesi adómentesség ellen folyt a harc. Jó oka volt tehát az angol uralkodó osztálynak, hogy 1815 november 20-án csatlakozzék a Szent Szövetséghez arra az esetre, ha „forradalmi eszmék újra szétmárcangolják Franciaországot és veszélyeztetik a többi államok békéjét.“ Az angol kapitalisták és a Szent Szövetség feudális urai tehát egyaránt Franciaország felé tekintettek szent borzadással, mint minden forradalom szülőanyjára, pedig a múlt század első felének forradalmi már a kapitalizmus első válságaitól életrehívott forradalmak voltak — tehát bölcsőjüket Angliában, a kapitalizmus őshazájában ringatták, még akkor is, ha a Kontinensen vívták meg őket.

Az *angol munkásosztály* a napoleoni háborúk befejezése után támadt válságban kezdte meg harcát a szervezkedés jogáért, ami 1825-ben részleges sikerrel is járt. Az 1836-i válság ismét harcba szólította az angol proletáriátust, de most már a politikai jogokért ment e küzdelem. „A Londoni Munkástársulás“ nevű szervezet programot: „*Chartát*“ dolgozott ki, melyben általános, egyenlő, titkos választójogot követelt 21 évet betöltött férfiak részére. A *chartista mozgalom* csakhamar nagyarányú tömegmozgalommá vált: százezres „szurokfáklya-gyűléseket“ tartottak, melyeken sok munkás már fegyveresen jelent meg. A felvonulók halálfejes zászlókat és forradalmi feliratokat tartalmazó táblákat hordoztak: „Késhegyre menő harc, asszonyért és gyermekért“, „Általános választójogot, vagy általános bosszút“. 1839-ben Londonban összeült a chartista konvent, amely petíciót nyújtott be a parlamenthez másfélmillió aláírással. A parlament ezt 235 : 40 arányban elutasította. Birminghamben, majd Dél-Walesben felkelések